

مصرف مشروبات الکلی؛ آسیب‌ها و راهکارهای پیشگیری و ترک

حجت‌الاسلام والمسلمین مصطفی محبوب‌زاده*

مقدمه

یکی از موضوعات بایسته، بررسی بیان آسیب‌های خانوادگی و اجتماعی مصرف مشروبات الکلی است؛ زیرا این آسیب نظام خانواده و جامعه را تهدید می‌کند. متأسفانه در سال‌های اخیر بر اثر تبلیغات رسانه‌های غربی و تغییر سبک زندگی مردم، مصرف مشروبات الکلی رشد فزاینده‌ای داشته است. با توجه به اهمیت موضوع، در این نوشتار آسیب‌های مصرف مشروبات الکلی در «خانواده»، «جامعه» و راهکارهای پیشگیری و درمان این ناهنجاری اجتماعی بررسی شده است.

الف) حرمت مشروبات الکلی از نگاه قرآن

خمر به معنای پوشش است و به هر چیزی که چیز دیگر را بپوشاند و مخفی کند، خمار می‌گویند. در اصطلاح شریعت به هر مایع مُسکر (مست‌کننده) خمر گفته می‌شود؛ خواه از انگور گرفته شده باشد یا از کشمش و خرما باشد و هر نوع مشروب الکلی را دربر می‌گیرد. استعمال واژه خمر برای مایعات مسکر به دلیل تناسبی است که بین معنای پوشیدن با این معنا وجود دارد؛ زیرا این مایعات به دلیل ایجاد مستی، پرده‌ای روی عقل می‌افکنند و نمی‌گذارند فرد بد را از خوب تشخیص دهد.^۱

بررسی آسیب‌های مصرف شرب خمر و مشروبات الکلی در خانواده و جامعه، مستلزم بیان حرمت و مفسد آن در آموزه‌های دینی است؛ از این‌رو نخست به حرمت مصرف مشروبات الکلی از دیدگاه قرآن و روایات پرداخته می‌شود.

* کارشناس در حوزه مطالعات اجتماعی.

۱. محمد دریایی، مشروبات الکلی، قمار و آثار زیانبار آن، ص ۲۲.

در قرآن تحریم شرب خمر به صراحت بیان شده است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ * إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقَعَ بَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ؟^۱ ای اهل ایمان، شراب و قمار و بت پرستی و تیرهای گرو بندی، همه اینها پلیدند و از عمل شیطان است؛ از آن البته دوری کنید تا رستگار شوید. شیطان قصد آن دارد به وسیله شراب و قمار، میان شما عداوت و کینه برانگیزد و شما را از ذکر خدا و نماز بازدارد. پس شما آیا از آن دست برمی دارید؟»

با توجه به این آیات، حرمت شرب خمر روشن است؛ زیرا در این آیه چند نوع تأکید برای حرمت شراب بیان شده است:

* «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا»، خطاب به اهل ایمان و تأکید بر اینکه ایمان و شرب خمر با هم منافات دارد و مؤمن شرب خمر نمی کند؛

* قراردادن شراب در کنار گناهان مسلم نظیر قمار، بت پرستی و بخت آزمایی که تأکید دیگری بر حرمت شرب خمر است: «إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ»؛

* استفاده از کلمه رجس و پلیدی در توصیف شراب و اینکه شراب خواری از کارهای شیطان است: «رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ»؛

* دستور صریح به ترک شرب خمر: «فَاجْتَنِبُوهُ»؛

* فلاح و رستگاری در سایه ترک شرب خمر: «لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»؛

* شرب خمر از ابزار شیطان برای ایجاد عداوت و کینه بین مؤمنان است: «يُوقِعَ بَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ»؛

* شرب خمر سبب فراموشی ذکر و یاد خدا و بازدارنده از نماز است: «وَيُصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ»؛

* آخرین جمله «فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ؟» دهمین تأکید موجود در آیه شریفه برای حرمت شراب است. آیا این مفاسدی که در شراب است، سبب خودداری شما از آلوده شدن به آن نخواهد شد؟ این آیه شریفه هم فرمان صریح حرمت شرب خمر را بیان کرده است و هم فلسفه مادی و معنوی این تحریم را دربر دارد.^۲

۱. مانند: ۹۰ - ۹۱.

۲. ناصر مکارم شیرازی، از تو سؤال می کنند، ص ۱۰۱؛ ر.ک به: تفسیر نمونه، ج ۵، ص ۷۲.

ب) تحریم شراب از نگاه روایات

بی‌تردید شراب خوردن از دیدگاه روایات حرام است. حرمت نوشیدن شراب به اندازه‌ای است که در روایات فراوان و از جنبه‌های مختلف به این مسئله پرداخته شده است؛ یعنی در برخی روایات به حرمت، در برخی روایات دیگر به پیامدها و در بعضی روایات به سبب حرمت آن اشاره شده است. پیامبر ﷺ فرمود: «لَا تُجْمَعُ الْخَمْرُ وَالْإِيمَانُ فِي جَوْفٍ أَوْ قَلْبٍ رَجُلٍ أَبَدًا؛^۱ شراب و ایمان هرگز درون یا دل کسی با هم جمع نمی‌شوند». همچنین آن حضرت فرمود: «الْخَمْرُ جَمَاعُ الْإِثْمِ وَ أُمُّ الْخَبَائِثِ وَ مِفْتَاحُ الشَّرِّ؛^۲ شراب، مجمع انواع گناهان و ریشه پلیدی‌ها و کلید بدی‌هاست». امام علی علیه السلام می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَمْ يُحَرِّمِ الْخَمْرَ لِاسْمِهَا وَ لَكِنْ حَرَّمَهَا لِعَاقِبَتِهَا فَمَا كَانَ عَاقِبَتُهُ عَاقِبَةَ الْخَمْرِ فَهُوَ خَمْرٌ؛^۳ خداوند شراب را به دلیل اسمش تحریم نکرد، بلکه برای عواقب آن حرام کرد؛ بنابراین هر چیزی اثر خمر را داشته باشد، حرام است».

در زشتی و عاقب بد شراب‌خواری همین بس که وقتی از امام صادق علیه السلام پرسیده می‌شود آیا نوشیدن شراب شرّ و بدی است یا ترک نماز؟ حضرت فرمودند: شرب خمر. می‌دانی چرا؟ او گفت: نه. حضرت علیه السلام فرمودند: زیرا در آن حال که مست می‌گردد، پروردگارش را نمی‌شناسد.^۴

ج) آسیب‌های جسمی و روحی مصرف مشروبات الکلی

مصرف مشروبات الکلی آسیب‌های جدی به سلامت جسم و روح انسان وارد می‌کند که برخی از آنها عبارت‌اند از:

* سالانه صدها نفر از هم‌وطنان مان به دلیل مصرف مشروبات الکلی قلبی جان خود را از دست داده‌اند. فقط در یک گزارش از خبرگزاری مهر که یکی از چند موردی است که در طول سال می‌بینیم، در استان البرز طی چند روز ۱۹۱ نفر دچار مسمومیت ناشی از شرب مشروبات الکلی شدند که از این تعداد هفده نفر فوت کردند، چهار بیمار هم در بخش مراقبت‌های ویژه بستری و تعدادی نیز نابینا شدند.^۵

۱. محمد الشعیری، جامع الأخبار الشعیری، ص ۱۵۳.

۲. همان، ص ۱۵۱.

۳. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۶، ص ۴۱۳.

۴. محمد بن علی ابن‌بابویه، من لا یحضره الفقیه، ج ۳، ص ۵۷۰.

۵. قابل دسترس در:

- * با تأثیر بر مغز موجب تغییرات رفتاری و خلقی ویران‌کننده و مانع تمرکز و تفکر شفاف می‌شود.
- * بر عضله قلب تأثیر می‌گذارد و موجب افزایش فشار خون، بی‌نظمی ضربان قلب و سکتته می‌شود.
- * با تأثیر بر کبد، منجر به کبد چرب، هیپاتیت الکلی، فیروز و مرگ کبد (سیروز) می‌شود و از دلایل اولیه سرطان کبدی است.
- * افزایش خطر ابتلا به سرطان‌های ناحیه سر و گردن و مری، سرطان پستان در بانوان و سرطان روده بزرگ.
- * کنترل بیماری دیابت را مشکل می‌سازد و عوارض آن را تشدید می‌کند.^۱
- * شواهد علمی نشان می‌دهد مصرف مشروبات الکلی به تدریج باعث فراموشی، از بین رفتن حافظه و اختلال شخصیت می‌شود (زوال عقل).
- * با اثر بر سروتونین مغز باعث افسردگی می‌شود و این افسردگی گاهی به خودکشی منجر شده است.^۲

د) آسیب‌های اجتماعی مصرف مشروبات الکلی

آسیب‌های مصرف مشروب، جامعه را نیز تهدید می‌کند؛ از جمله:

۱. تجاوز جنسی

فرد مشروب‌خوار به دلیل نداشتن کنترل درست، گاه مرتکب تمایلات جنسی و زنا می‌شود. آمارها نشان می‌دهد بسیاری از تجاوزهای جنسی در دنیا، ناشی از مصرف مشروبات الکلی است؛ برای مثال بر اساس منابع رسمی پنجاه درصد تجاوزات در آلمان به همین دلیل رخ می‌دهد و در آمریکا نیز که در هر ثانیه یک زن مورد تهدید و تجاوز قرار می‌گیرد، اغلب افراد تحت تأثیر مشروبات الکلی بوده‌اند.^۳ در روایات نیز به این امر اشاره شده است؛ امام باقر علیه السلام

۱. محمدحسن قوسیان مقدم و محمد مرادی، «تأثیر مصرف مشروبات الکلی بر سلامت انسان از دیدگاه قرآن کریم و طب نوین»، مجله قرآن و طب.

۲. احمد جاجبی و دیگران، «گزارش احصاء پیشگیری از مصرف مشروبات الکلی ویژه عموم»، به سفارش وزارت کشور.

۳. همان.

تنبلی؛ پیامدها، انواع و راه‌های رهایی از آن ■ ۲۹۷

می فرماید: «إِنَّ شُرْبَ الْخَمْرِ يُدْخِلُ صَاحِبَهُ فِي الرَّثَا؛^۱ شراب، فرد می‌خواره را به زنا آلوده می‌سازد».

۲. قتل

بر اساس آمارها بسیاری از قتل‌ها و آدم‌کشی‌ها در حالت مستی رخ داده است؛ این موضوع نشان‌دهنده عمق پیامدهای ناگوار این ناهنجار است. در روایات نیز «قتل» یکی از آسیب‌های اجتماعی مشروب‌خواری عنوان شده است. امام رضا علیه السلام می‌فرماید: «خداوند شراب را به موجب اثرات ناگوار از قبیل فساد، تغییر عقل، قتل و آدم‌کشی تحریم نموده است».^۲ همچنین امام باقر علیه السلام فرمود: «إِنَّ شُرْبَ الْخَمْرِ يُدْخِلُ صَاحِبَهُ فِي الرَّثَا وَ السَّرِقَةِ وَ قَتْلِ النَّفْسِ؛^۳ خوردن شراب، فرد را درگیر زنا، سرقت و قتلی می‌کند که خداوند آن (قتل) را حرام شمرده است».

۳. تنزل جایگاه اجتماعی همسر و فرزندان

پایگاه اجتماعی افراد گاه اکتسابی است و بر اساس تلاش و مهارت‌ها به دست می‌آید و گاه انتسابی است و متکی بر زمینه‌های خانوادگی می‌باشد. در بیشتر موارد، منزلت و اعتبار اجتماعی زنان و فرزندان در محیط خانوادگی و به تبع موقعیت اجتماعی پدر یا به طور کلی والدین ارزیابی می‌شود؛ از این‌رو هرگونه صعود یا سقوط پایگاه اجتماعی پدر یا مادر منزلت خانواده را تنزل می‌دهد و بسیاری از فرصت‌های رشد و دستیابی به موقعیت‌های اقتصادی و اجتماعی را می‌گیرد و حتی گاه موجب طردشدن آنها از جامعه می‌شود.

۴. تأمین نشدن مخارج زندگی

نهاد خانواده مرجع پاسخگویی به نیازهای اقتصادی اعضای خود می‌باشد. پدر خانواده و در مواردی مادر از طریق کار و تلاش، نیازهای خانواده را تأمین می‌نمایند. با اعتیاد پدر به مصرف بیش از حد مشروبات الکلی، ضربه شدیدی به ساختار اقتصادی خانواده وارد می‌شود و درآمد خانواده صرف خرید مشروبات الکلی می‌گردد؛ بدین ترتیب تلاش‌های اقتصادی خانواده به جای ایجاد رفاه عمومی اعضای خانواده، مصرف الكل توسط پدر می‌گردد.

۱. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۶، ص ۴۳۰.

۲. محمد محمدی‌ری‌شهری، میزان الحکمه، ج ۳، ص ۵۰۲.

۳. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۶، ص ۴۳۰.

۵. تضعیف ارزش‌های دینی

در هر جامعه‌ای اساس و قوام فرهنگ، وابسته به حفظ هنجارها و ارزش‌هایی است که دین و جامعه برای افراد تعریف و تعیین کرده است؛ ارزش‌هایی که به جامعه نظم می‌بخشند؛ درحالی‌که می‌خواهد کنشگر اجتماعی را به سوی هنجارشکنی و رعایت نکردن ارزش‌های اجتماعی و دینی سوق می‌دهد. شراب‌خواری رابطه انسان با خدا و خلق خدا را آسیب‌پذیر و زمینه انحراف اجتماعی را فراهم می‌کند. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «خدا شراب را حرام کرد...؛ زیرا فرد مشروب‌خوار نورانیت دل، مردانگی و مروت را از دست می‌دهد، در ارتکاب کارهای حرام و خونریزی و زنا، گستاخ و بی‌پروا می‌شود و در حالت مستی و نابخردی هیچ بعید نیست که به محارم خود تجاوز کند. شراب بر شراب‌خوار جز بدی نمی‌افزاید، فردی که مست شد، به دین و دینداری نیز ضربه وارد می‌سازد؛ زیرا در همان حالت، خداوند را انکار می‌کند و بر خدا و رسولش افترا می‌بندد»^۱.

ه) راهکارهای ترک اعتیاد به شراب‌خواری

پرداختن به این موضوع از دو دیدگاه قابل بررسی است؛ از دیدگاه پزشکان و روان‌شناسان و دیگری از دیدگاه دین.

۱. راهکارهای پژوهشگران و دانشمندان تجربی

بعضی از نظریه‌های فیزیولوژیکی عقیده دارند در زیرساخت اختلال‌های مربوط به اعتیاد، باید بعضی از مکانیسم‌های فیزیولوژیکی وجود داشته باشد؛ به همین دلیل با برخی تجویزهای دارویی و حتی گاه جراحی قسمتی در مغز موافق‌اند که کنترل‌کننده این میل است؛ اما بسیاری از نظریه‌های روان‌شناختی معتقدند اعتیاد به الکل بیماری‌ای با سرچشمه روانی است که باید زیر نظر روان‌پزشک درمان شود.

۲. راهکارهای دین برای ترک شراب‌خواری

اسلام برای پیشگیری از ابتلا به شراب‌خواری یا ترک آن راه‌های ذیل را پیشنهاد داده است:

۲-۱. تبیین آموزه‌های دینی در مورد حرمت شراب و آثار آن

یکی از راهکارهای دین برای مقابله با شراب‌خواری، بیان آثار زیانبار آن است. به علی علیه السلام گفته

۱. محمد محمدی ری‌شهری، میزان الحکمه، ج ۳، ص ۵۰۱.

شد شما عقیده دارید شرب خمر بدتر از زنا و دزدی است؟ فرمود: بله و سپس استدلال کرد: «شراب‌خوار هنگام که می‌خورده است، مست می‌شود، زنا می‌کند، به سرقت دست می‌زند، آدم می‌کشد و فریضه نماز را ترک می‌کند»^۱.

۲-۲. تشویق به ترک شراب‌خواری

رسول خدا ﷺ می‌فرماید: «هرکه برای غیر خدا [هم که شده] شراب‌خواری را رها سازد، خداوند او را از شراب خالص و مُهرشده بنوشاند. حضرت علی علیه السلام عرض کرد: آیا اگر برای غیر خدا هم چنین نماید؟ حضرت فرمود: آری به خدا قسم برای حفظ سلامتی خویش است»^۲.

۲-۳. اجرای حد شراب‌خواری

بر اساس روایات، حدّ شرب خمر هشتاد تازیانه است. علت تازیانه‌زدن را امام صادق علیه السلام این‌گونه فرموده است: «هنگامی که کسی شراب می‌نوشد، مست می‌شود و در آن حال غالباً سخن‌های ناروا می‌گوید و از جمله نسبت‌های زشت ناموسی به اشخاص می‌دهد؛ از این‌رو شبیه حدّ قذف بر او جاری می‌شود»^۳.

۲-۴. سفارش به همنشین نشدن با شراب‌خوار

یکی از راهکارهای ترک یا پیشگیری اعتیاد، قرارنگرفتن در کنار فرد یا جمعی است که آن عمل را انجام می‌دهند؛ چون اگر قصد ترک داشته باشد، اراده را کم می‌کند و اگر هم اهل آن عمل نباشد، به آن مایل می‌شود. رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «لا تجالسوا مع شارب الخمر، ولا تعودوا مروضاهم، ولا تسیعوا جنازتهم، ولا تصلوا علی أمواتهم؛ فإنهم کلاب أهل النار»^۴ با شراب‌خوار همنشینی نکنید؛ اگر بیمار شدند، عیادت‌شان نروید، جنازه‌شان را تشییع نکنید، بر مرده‌شان نماز نخوانید؛ زیرا آنان سگ‌های دوزخ هستند».

یکی از افسران منصور دوانیقی - به مناسبت ختنه فرزند خود - امام صادق علیه السلام را نیز دعوت کرد. بر سر سفره یکی از مهمانان طلب آب کرد و پیش خدمت به جای آب، برایش کاسه‌ای

۱. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۶، ص ۴۰۳.

۲. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۲۴، ص ۶.

۳. پایگاه اطلاع رسانی دفتر آیت‌الله مکارم:

<https://makarem.ir>

۴. محمد الشعیری، جامع الأخبار، ص ۱۵۰.

شراب آورد. همین که ظرف شراب را به دست مهمان داد، امام صادق علیه السلام برخاست و سفره را ترک کرد. وقتی دلیل را از او پرسیدند، فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: مطرود از رحمت خداست کسی که کنار سفره‌ای بنشیند که در آن شرب خمر می‌شود.^۱

یکی از تأکیدهای اسلام، نهی از ازدواج با شراب‌خوار است. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «هرکه دختر خود را به شراب‌خوار بدهد، با این عمل رحمت او را قطع کرده است».^۲

۲-۵. بیان پیامدهای اخروی شراب‌خواری

برخی از آثار اخروی شراب‌خواری عبارت‌اند از: تا چهل روز نمازش پذیرفته نیست؛^۳ نشان‌اندن او از زردابه بدن دوزخیان؛^۴ تشنه‌گام می‌میرند و تشنه‌گام محشور می‌شوند و تشنه‌گام به دوزخ می‌روند؛^۵ نومید از رحمت خدا هستند؛^۶ در روز قیامت چشمانش کبود، چهره‌اش سیاه، لب‌هایش آویخته و آب دهانش سرازیر است و به سگ‌های جهنم تبدیل می‌شود.^۷

سرنوشت شراب‌خوار

فضیل عیاض بر بالین یکی از شاگردانش در ساعت‌های نزدیک به مرگ حاضر شد. شروع به خواندن سوره «یس» کرد؛ شاگرد گفت استاد قرآن نخوانید. فضیل ساکت شد. سپس او را تلقین کرد و گفت بگو «لا اله الا الله». شاگرد گفت این کلمه را نمی‌گویم؛ چون از آن بیزارم و در همین حال مرد. فضیل سخت غمگین شد. به خانه خود رفت و از خانه بیرون نیامد تا شب که در خواب شاگردش را دید که در عذاب است. از او پرسید چه شد که ایمان و معرفت تا این حد از تو گرفته شد با اینکه از داناترین شاگردان من بودی؟ گفت به سه چیز؛ اولی عادت به سخن‌چینی، دوم حسادت و سوم اینکه بیمار بودم و به طبیب مراجعه کردم. او دستور داد هر سال قدحی شراب بخورم تا این مریضی برود و گفت اگر نخوری، مریضی می‌ماند و من هر سال یک

۱. علی محمد حیدری نراقی، بررسی گناهان کبیره، ص ۳۴۴.

۲. همان.

۳. محمد الشعیری، جامع الأخبار، ص ۱۴۹.

۴. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۷۵، ص ۲۴۴.

۵. محمد بن علی ابن بابویه، من لا یحضره الفقیه، ج ۳، ص ۵۷۰.

۶. محمد محمدی ری‌شهری، میزان الحکمه، ج ۳، ص ۵۰۴.

۷. همان.

قدح شراب می‌خوردم.^۱

کتاب‌نامه

قرآن کریم

۱. ابن‌بابویه، محمد بن علی، من لا یحضره الفقیه، چ دوم، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۳ ق.
۲. بروجردی، آقاحسین، جامع احادیث الشیعه، مصحح: جمعی از محققان، چ اول، تهران: انتشارات فرهنگ سبز، ۱۳۸۶ ش.
۳. پاینده، محبوبه و دیگران، «تجربه زیسته زنان مصرف‌کننده مشروبات الکلی از ارتباطات فردی و خانوادگی»، مجله دانشکده پزشکی دانشگاه علوم پزشکی مشهد، سال ۶۴، ش ۶، بهمن - اسفند ۱۴۰۰ ش.
۴. حاجبی، احمد و دیگران، «گزارش احصاء پیام‌های پیشگیری از مصرف مشروبات الکلی ویژه عموم مردم، به سفارش وزارت کشور»، سازمان امور اجتماعی کشور در دپارتمان حکمرانی و سلامت پژوهشکده علوم اعصاب دانشگاه علوم پزشکی تهران.
۵. حیدری نراقی، علی محمد، بررسی گناهان کبیره، چ پنجم، تهران: انتشارات مهدی نراقی، ۱۳۸۷ ش.
۶. دریایی، محمد، مشروبات الکلی، قمار و آثار زیانبار آن، چ دوم، تهران: نشر زیتون سبز، ۱۳۹۵ ش.
۷. رسولی محلاتی، سیدهاشم، کیفر گناه و آثار و عواقب خطرناک آن، چ دهم، تهران: انتشارات کتابخانه صدر، ۱۳۶۸ ش.
۸. رشیدرضا، محمد، تفسیر القرآن الحکیم (تفسیر المنار)، ۱۲ جلدی، قاهره: هیئة المصریة العامة للکتاب، ۱۹۹۰ م.
۹. الشعیری، محمد، جامع الأخبار، چ اول، نجف: مطبعة حیدریه، [بی‌تا].
۱۰. شیخ حرّ عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعة، ۹ جلدی، بیروت: دار احیاء التراث العربی بیروت، [بی‌تا].
۱۱. ضمیری، محمدرضا، «مشروب‌خواری مردان، جرمی علیه زن و خانواده»، مجله مطالعات

۱. علی محمد حیدری نراقی، بررسی گناهان کبیره، ص ۳۴۵.

- راهبردی زنان، ش ۲۰، ۱۳۸۲ ش.
۱۲. عظیم‌زاده اردبیلی، فائزه، «مبانی حسن معاشرت به معروف در نظام حقوقی خانواده از منظر قرآن کریم»، دوفصلنامه علمی - ترویجی فقه و حقوق خانواده (ندای صادق)، سال سیزدهم، ش ۴۸، بهار و تابستان ۱۳۸۷.
۱۳. قوسیان مقدم، محمدحسن و محمد مرادی، «تأثیر مصرف مشروبات الکلی بر سلامت انسان از دیدگاه قرآن کریم و طب نوین»، مجله قرآن و طب، ۱۳۹۰ ش.
۱۴. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، چ چهارم، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۳ ق.
۱۵. مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، بیروت: مؤسسة الوفاء، ۱۴۰۳ ق.
۱۶. محمدی ری‌شهری، محمد، میزان الحکمه، قم: دار الحدیث، ۱۳۷۵ ش.
۱۷. مکارم شیرازی، ناصر، از تو سؤال می‌کنند (مجموعه سؤالات قرآنی از پیامبر اکرم ص)، تهیه و تنظیم: ابوالقاسم علیان نژادی، قم: نشر امام علی بن ابی طالب علیه السلام، ۱۳۸۷ ش.
۱۸. _____، تفسیر نمونه، چ دهم، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۱ ش.